

Σύγχρονες μυθολογίες για τη γλώσσα

Του Σπύρου Μοσχονά

Ronald Wardhaugh, Proper English: Myths and Misunderstandings about Language (Τα σωστά αγγλικά: Μύθοι και παρανοήσεις για τη γλώσσα).
Οξφόρδη: Blackwell, 1999. x + 197 σελς.

Το βιβλίο του Καναδού γλωσσολόγου Ronald Wardhaugh [Βαρντώ] ασχολείται κυρίως με το ακόλουθο ερώτημα: *Πώς είναι δυνατόν τόσο πολλοί και τόσο αξιόλογοι άνθρωποι των γραμμάτων, σε τόσο διαφορετικές εποχές, με διακηρυγμένη αυτοπεποίθηση και αμείωτη ένταση, να εκφράζουν τόσο ανόητες, παράλογες, αντιφατικές απόψεις για τη γλώσσα;* Το ερώτημα αυτό είναι κάθε άλλο παρά ρητορικό και η όποια υπερβολή στη διατύπωσή του οφείλεται στο σχολιαστή και όχι στο συγγραφέα. «Οι απόψεις μας για τη γλώσσα», διαβεβαιώνει ο Wardhaugh, «είναι συγκεχυμένες και ανορθολογικές. Χαρακτηρίζονται από μηδαμινή ή ελάχιστη λογική συνέπεια. Όμως η σύγχυση και ο παραλογισμός είναι φαινόμενα που έχουν τέτοια διάδοση και ασκούν τόση επίδραση πάνω μας ώστε οφείλουμε να προσπαθήσουμε να τα καταλάβουμε. Είναι μέρος του πολιτισμού μας και δεν πρόκειται να εξαφανιστούν μονομιάς.»

Προκειμένου ν' «απομυθοποιήσει» τις διαδεδομένες περί γλώσσας απόψεις ο συγγραφέας ασχολείται με τη μεγάλη «παράδοση παραπόνων»¹ που συνεχίζεται ως τις μέρες μας με βιβλία κινδυνολογικού περιεχομένου, οδηγούς «σωστής χρήσης» και πληθώρα επιστολών που στέλνουν «αγανακτισμένοι» αναγνώστες στις εφημερίδες για τα λάθη στη χρήση της αγγλικής και τους κινδύνους που υποτίθεται πως αντιμετωπίζει η πανίσχυρη αυτή παγκόσμια γλώσσα. Ο συγγραφέας εξιστορεί με αβίαστο ύφος τις αντιλήψεις που κατά καιρούς κυριάρχησαν σε σχέση με τη «φύση και τη θέση» της αγγλικής γλώσσας από τον 16^ο αι. κ.ε. Η εξιστόρηση αυτή συντίθεται από συνοπτικές αλλά πολύ καλά πληροφορημένες και ισορροπημένες επισκοπήσεις της ιστορίας, πρώτον, της αγγλικής (ή, σωστότερα, αγγλοαμερικανικής, ενίοτε και της γαλλικής) γραμματικής και λεξικογραφίας, δεύτερον, της αγγλικής γλωσσικής εκπαίδευσης, τρίτον, της αγγλικής τυπογραφίας και της ανάπτυξης του αλφαριθμητισμού. Έχοντας εκθέσει στην ιστορική τους συνέχεια τις «γλωσσικές μυθολογίες» που περιβάλλουν τη χρήση της αγγλικής αλλά και των περισσότερων γλωσσών του δυτικού κόσμου, το βιβλίο καταλήγει παρουσιάζοντας τα «απομυθοποιητικά» πορίσματα της επιστημονικής μελέτης της γλώσσας αλλά και την αποτυχία της νεότερης γλωσσολογίας να παρέμβει ουσιαστικά στη γλωσσική και γλωσσολογική εκπαίδευση. Προσιτός στο «μη ειδικό» ή «μέσο» αναγνώστη, ο W. μας δίνει σελίδες γραμμένες ανεπιτήδευτα, με ειλικρίνεια — συχνά ειρωνεύεται τα δικά του γλωσσικά «λάθη» —, χιούμορ και απλότητα, σελίδες από τις οποίες λείπουν μόνο οι λεπτομερείς παραπομπές στο

¹ Ο όρος *complaint tradition* είναι των J. Milroy & L. Milroy, *Authority in Language: Investigating Standard English*, London: Routledge, 1999³ (1985), κεφ. 2.

πλούσιο ιστοριογραφικό υλικό που ο συγγραφέας παίρνει υπόψη του — ενδεχομένως επειδή το γνωρίζει από δεύτερο χέρι.

Ο έλληνας αναγνώστης θα επισημάνει πολλές ομοιότητες και ελάχιστες διαφορές μεταξύ των αντιλήψεων που εκθέτει ο W. και αυτών που εκφράζονται τα τελευταία χρόνια στον τόπο μας σχετικά με την ελληνική γλώσσα. Είναι σημαντικό, κατ' αρχάς, ν' αντιληφθούμε ότι η η σχετική με τη γλώσσα επιστολογραφία στις εφημερίδες, η οποία τραβάει την προσοχή των ερευνητών ολοένα και περισσότερο τα τελευταία χρόνια, δεν είναι αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο.² Η άποψη ότι η γλώσσα «παρακαμάζει», «φθείρεται», «φτωχαίνει», «κακοποιείται» δεν εκφράζεται μόνο στα Γράμματα Αναγνωστών της «Καθημερινής» και στις Επιστολές προς το «Βήμα», δεν προβάλλεται μόνο για τα ελληνικά, μια γλώσσα «μικρή», υποτίθεται, και «αδύναμη» η ίδια άποψη, και ίσως με μεγαλύτερη ένταση, διατυπώνεται από πολλούς επιστολογράφους και επιφυλλιδογράφους σε μεγάλες αγγλόφωνες εφημερίδες για την κυρίαρχη αγγλική (ή αμερικανική) γλώσσα. Η επικαλούμενη αιτιολογία βεβαίως διαφέρει: η ελληνική θεωρείται ότι απειλείται κυρίως από την ανεξέλεγκτη επίδραση της αγγλικής, το λεξιλόγιο και τους εκφραστικούς τρόπους της οποίας απειλείται δανειζόμενοι οι αγγλόφωνοι, αντιθέτως, θεωρούν ότι η αγγλική απειλείται επειδή απομακρύνεται από κάποιο ιδεατό πρότυπο· απειλή για την αγγλική γλώσσα είναι η εξασθένηση της ίδιας της «πρότυπης αγγλικής» (Standard English), ενώ ο δανεισμός από άλλες γλώσσες γίνεται — και ανέκαθεν γινόταν — αντιληπτός μάλλον ως τρόπος εμπλουτισμού και ανανέωσης του λεξιλογίου, αν όχι και ως τρόπος διατήρησης της κυριαρχίας της αγγλικής ως διεθνούς lingua franca. Πάντως, αν αυτό το φαινόμενο «έκφρασης παραπόνων και ανησυχίας» για τη χρήση της γλώσσας είναι κοινό και για τις «ασχυρές» και για τις «ασθενείς» γλώσσες, και για τις «δανείστριες» και για τις «δανειζόμενες», αιτιολογία του δεν μπορεί να είναι η υποτιθέμενη «ισχύς» ούτε μέτρο του η πραγματική διάδοση των γλωσσών. Το φαινόμενο είναι πιο διαδεδομένο από τη διάδοση οποιασδήποτε γλώσσας.

Άλλωστε, οι απόψεις στις οποίες ασκεί κριτική ο W. ενορχηστρώνονται παντού, πάντα πάνω σε κοινά μοτίβα. Η αντίληψη ότι γίνεται κακή χρήση της γλώσσας συνδέεται άρρηκτα με την αντίληψη ότι η γλώσσα «φθείρεται» και «παρακαμάζει»· ότι οι παλαιότερες μορφές της γλώσσας είναι και σωστότερες, πλάνη που αναγκαστικά συμβαδίζει με μίαν εξιδανικευμένη αντίληψη για το γλωσσικό παρελθόν. Κοινή στάση όσων «ανησυχούν» για τη γλώσσα είναι η άρνηση της γλωσσικής ποικιλίας, η αδυναμία τους να καταλάβουν, όπως το θέτει ο W., ότι «η ορθότητα είναι έννοια σχετική». Οι περισσότεροι ταυτίζουν συνήθως τη γλώσσα με το γραπτό λόγο· ο προφορικός δεν τους ενδιαφέρει και τους απασχολεί μόνο στο βαθμό που δεν συμμορφώνεται στα πρότυπα του γραπτού. Κοινή προσπάθειά τους η αντίσταση στη γλωσσική αλλαγή, αντίσταση που επιτυγχάνεται με την καθιέρωση «προτύπων», κυρίως για το γραπτό λόγο. Τέτοια πρότυπα αποσκοπούν στην ανάδειξη αυτού που συχνά γίνεται αντιληπτό ως ιδιοσυγκρασία μιας γλώσσας: ας θυμηθούμε το “l'esprit en chaque langue” του Ρουσσώ· υπάρχει, υποτίθεται, ένα «πνεύμα της γλώσσας», που συνήθως ταυτίζεται με το «πνεύμα του έθνους», και οι ομιλητές — ακριβέστερα: οι λογοτέχνες — οφείλουν ν' «αναδείξουν» και να «καλλιεργήσουν» το πνεύμα αυτό, το οποίο εγγυάται τη «μο-

² Σχετικά με την επιστολογραφία και επιφυλλιδογραφία για την ελληνική γλώσσα βλ. P. Δελβερούδη & Σ. Μοσχονά, “Ο καθαρισμός της γλώσσας και η γλώσσα του καθαρισμού”, *Σύγχρονα Θέματα* 62 (Ιαν.-Μάρτ. 1997), σσ. 79-91· πβ. Α. Ιορδανίδου & Γ. Ανδρουτσόπουλου, «Πήρανε τη γλώσσα στο ... κρανίο»: Στάσεις των ΜΜΕ απέναντι στη γλώσσα των νέων», στο *Ελληνική Γλωσσολογία 97: Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999, σσ. 586-595.

ναδικότητα» γλώσσας και φυλής και, σε ακραίες περιπτώσεις, την «ανωτερότητα» και το «μεγαλείο» τους. Οι αντιλήψεις αυτές είναι κοινοί τόποι: κάθε λαός έχει εκπροσώπους που εξαίρουν τη μοναδικότητα της γλώσσας του, θεωρούν ότι καλλιεργούν το εξαίρετο πνεύμα της και θέλουν να την αναδείξουν σε σχέση με γλώσσες που τις αντιλαμβάνονται ως «βάρβαρες» ή και εχθρικές. Η συγκριτική προοπτική αναδεικνύει τη σχετικότητα αυτών των πεποιθήσεων.

Προϋπόθεση αυτών των πεποιθήσεων, αλλά και της καθαριστικής πρακτικής με την οποία εκδηλώνονται, είναι η αντίληψη ότι η γλώσσα είναι μόνο ένα άθροισμα, ένας «θησαυρός» λέξεων και (στερεότυπων) εκφράσεων. Η αντίληψη αυτή, που παραγνωρίζει ό,τι ακριβώς η νεότερη γλωσσολογία θεωρεί σημαντικότερο σε κάθε γλώσσα, δηλ. το σύστημα των (συντακτικών-γραμματικών) της κανόνων, εξηγεί πάντως την αυθεντία των λεξικών. Τα λεξικά είναι για τους περισσότερους κατάλογοι ιεροί και αμετάβλητοι, οι μόνοι ρυθμιστές της «σωστής» χρήσης, τα νομολόγια των γλωσσών που κανονίζουν τι πρέπει και τι δεν πρέπει να λέγεται. Ο θόρυβος που ξεσήκωσε η καταγραφή ορισμένων «απρεπών» χρήσεων στο λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη επιβεβαιώνει αυτή τη νοοτροπία ιεροποίησης των λεξικών: τα λεξικά δεν επιτρέπεται να καταγράφουν το απρεπές, το αισχρό, το βέβηλο· δεν μπορούν να λένε ό,τι δεν λέγεται. (Ο W. αφηγείται το ακόλουθο επεισόδιο: όταν κάποτε μια κυρία συνεχάρη τον μεγάλο λεξικογράφο της αγγλικής Samuel Johnson επειδή δεν είχε συμπεριλάβει «αισχρές» λέξεις στο λεξικό του, εκείνος της απάντησε ότι αυτό μπορούσε να το ξέρει μόνο εάν προηγουμένως είχε αναζητήσει τις λέξεις αυτές στο λεξικό.)

Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας τιτλοφορείται ένας δίτομος οδηγός για τη «σωστή» χρήση της ελληνικής. Τέτοιοι οδηγοί ασχολούνται μόνο με ό,τι γίνεται αντιληπτό ως γλωσσική παθολογία και αφορούν πάντα ένα μικρό σύνολο «λάθων», κυρίως του γραπτού λόγου. Όπως γράφει ο W.: «επιβάλλουν λίγους αυθαίρετους κανόνες που πρέπει όλοι να εφαρμόζουμε αν δεν θέλουμε να υποστούμε τις κοινωνικές συνέπειες. Οι κανόνες αυτοί γίνονται η ‘γραμματική’ με την οποία αποκλειστικά ασχολιόμαστε ενώ παραγνωρίζονται εντελώς οι πάμπολλοι αδιαμφισβήτητοι κανόνες που ακολουθούμε όλοι.» Όταν γίνονται αυτά τα υποτιθέμενα «λάθη», θεωρείται ότι η γλώσσα απειλείται, φθείρεται, παρακμάζει κ.λπ. Και τι είδους λάθη είναι αυτά; Θεωρείται, π.χ., λάθος να λέμε «αποφασίζω ότι» αντί για «αποφασίζω να», κι ας έχει καθιερωθεί με ιδιάζουσα σημασιολογική απόχρωση η πρώτη έκφραση. Να μη λέμε «δουλεύω σαν καθηγητής» αλλά «ως καθηγητής», γιατί «το ‘ως’ αποδίδει ιδιότητα ενώ το ‘σαν’ χρησιμοποιείται αποκλειστικά για σύγκριση» — παρ’ όλο που η κοινή χρήση δεν σέβεται αυτή τη διάκριση. Να μη λέμε «στα πλαίσια» αλλά «στο πλαίσιο», που είναι, υποτίθεται, λογικότερο, κι ας έχει καθιερωθεί η πρώτη έκφραση. Να λέμε (ή να μη λέμε — αλλάζουν αυτά) «αφορά στον» και όχι «αφορά τον». Να μη λέμε «το αρχείο επεξεργάζεται από τον υπολογιστή» γιατί «το ρήμα ‘επεξεργάζομαι’ έχει μεν ενεργητική σημασία αλλ’ έχει ‘αποθέσει’ την ενεργητική του μορφολογία», παρ’ όλο που η λανθασμένη χρήση του ρήματος αυτήν ακριβώς την «ανωμαλία» θέλει να διορθώσει. Να προφέρουμε «δι-ά-λογος» και όχι «δjά-λογος», γιατί το τελευταίο είναι «κακόηχο», παρ’ όλο που ακούγεται ολοένα και περισσότερο και υπακούει σε επιταγές του φωνολογικού συστήματος. Να αποφεύγουμε τις «εξαγγελτικές ονομαστικές» (*Ο Γιάννης, τον είδα χτες*), γιατί είναι «ασύντακτες», ενώ η «ασυνταξία» ακριβώς ορίζει τι είναι εξαγγελτική ονομαστική. Μπορούμε να προσθέσουμε αρκετές παρόμοιες επισημάνσεις, αλλά πάντως όχι πολλές. Αυτό που ο Wardhaugh μας καλεί να συνειδητοποιήσουμε είναι ότι το σύνολο αυτών των επισημάνσεων δεν αποτελεί μια γραμματική της ελληνικής, όπως το σύνολο παρόμοιων επισημάνσεων για τα αγγλικά

δεν συγκροτεί γραμματική της αγγλικής. Ο στιγματισμός παρόμοιων λαθών και «λαθών» αποτελεί ίσως έναν οδηγό «ευπρεπούς» χρήσης, κάτι σαν τους οδηγούς κόσμιας συμπεριφοράς για δεσποινίδες ή ομοτράπεζους, ένα είδος *γλωσσικής ηθικής* — αλλά πάντως όχι γραμματική. Γραμματική είναι περισσότερο τα όσα παραλείπουν αυτοί οι οδηγοί παρά τα όσα επισημαίνουν. Επιπλέον, οι επισημάνσεις τους έχουν στόχο να διορθώσουν χρήσεις οι οποίες, καλώς ή κακώς, μοιάζουν να έχουν καθιερωθεί ή έχουν πάντως κάποια αιτιολογία, εξυπηρετούν κάποια επικοινωνιακή λειτουργία ή υπακούουν σε κάποιες «διορθωτικές» τάσεις ή κανόνες — και «λανθασμένοι» κανόνες δεν υπάρχουν. Ο καθαριστής αρνείται σ' αυτές τις χρήσεις τη μόνη λογική που διεκδικούν, τη λογική της καθιέρωσης — που όμως είναι και η μόνη λογική της γλώσσας.

Οι οδηγοί αυτοί, καθώς και όλες οι *ρυθμιστικές* γραμματικές που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση, έχουν στόχο την καθιέρωση *προτύπων* για τη γλώσσα, τη δημιουργία μιας γλωσσικής ποικιλίας (μιας *γραφολέκτου*, κατά κανόνα) που συνήθως ονομάζεται «πρότυπη» ή «κοινή» και η οποία εξυπηρετεί κυρίως τις ανάγκες της διοίκησης και της, κάθε άλλο παρά ουδέτερης, εκπαίδευσης. Ο Wardhaugh μας προειδοποιεί ότι είναι λάθος να θεωρούμε αυτή την «πρότυπη» ή «κοινή» ποικιλία ως ένα αποκλειστικό γλωσσικό μόρφωμα: σε μεγάλο βαθμό δεν είναι παρά ένα σύνολο προδιαγραφών και προγραφών για τη «σωστή χρήση». Παρά και ίσως χάρη στον έντονα «πολεμικό» χαρακτήρα που ενίοτε αποκτούν οι καθαριστικές αντιλήψεις για την Standard English, υπάρχει πλέον μια διαμορφωμένη αντίληψη της Πρότυπης Αγγλικής. Καθοριστικός για τη διαμόρφωση της αντίληψης αυτής είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης. Καθοριστική είναι επίσης η τεράστια παράδοση διδασκαλίας της αγγλικής ως *ξένης* γλώσσας (ο W., προφανώς θεωρώντας δεδομένη την τεράστια διάδοση της αγγλικής, δεν φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται τη σημασία που έχει για την τυποποίηση μιας γλώσσας η διδασκαλία της σε αλλόγλωσσους). Δεν είναι στον ίδιο βαθμό παγιωμένη η αντίληψη για την *κοινή νέα ελληνική*, την «Πρότυπη Ελληνική». Η ίδια η «συστατική πράξη» της κοινής νέας ελληνικής, που αναγνωρίζει ότι δημοτική και καθαρεύουσα μπορούν να συνυπάρξουν εντός της «ίδιας» γλώσσας, της «Κοινής», είναι πολύ πρόσφατη, γέννημα των τελευταίων μόλις δεκαετιών. Αισθανόμαστε ακόμα την ένταση που δημιουργεί αυτή η συνύπαρξη. Τα λεξικά του E. Κριαρά, του Γ. Μπαμπινιώτη και του Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη διαφέρουν, μεταξύ άλλων, ως προς το βαθμό ανοχής που δείχνουν στα «λόγια» στοιχεία της γλώσσας. Γραμματικές όπως του Α. Τσοπανάκη (*Νεοελληνική Γραμματική*, Αθήνα: Εστία, 1994) και των D. Holton, P. Mackridge και Eι. Φιλιππάκη-Warburton (*Greek*, London: Routledge, 1997) δεν υιοθετούν απλώς διαφορετικές επιστημονικές αφετηρίες: υιοθετούν και διαφορετικά *ιδεολογικά πρότυπα* για το τι και πώς είναι η *κοινή* νεοελληνική γλώσσα. Όμως, μια «κοινή» ή «πρότυπη» γλώσσα, όπως επισημαίνει ο W., «είναι πάντα ένα ιδεώδες που οι άνθρωποι έχουν για τη γλώσσα, μια ομοιογενοποιημένη και τεχνητή κατασκευή.» Η κατασκευή αυτή νομοθετείται κυρίως από φιλόλογους και γλωσσολόγους και υποστηρίζεται κυρίως από τους επαγγελματίες της γραφής — συγγραφείς, διορθωτές, εκδότες, παιδαγωγούς. Σκοπός της είναι να δεσμεύσει όλους του υπολοίπους.

Για τη δημιουργία αυτής της δέσμευσης κυρίαρχος είναι, πιστεύουμε, ο ρόλος των «πνευματικών» ελίτ. Οι απόψεις των «ανθρώπων των γραμμάτων και του πνεύματος», τις οποίες ο W. επιδιώκει να ελέγξει, δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, «προσωπικές», με την αυστηρή έννοια του όρου. Γι' αυτό άλλωστε παρουσιάζουν τέτοιες ομοιότητες σε όποια γλωσσική κοινότητα κι αν εκφράζονται. Υπάρχει *συλλογικότητα* σ' αυτές τις απόψεις, όπως ακριβώς συλλογική επιβάλλεται να είναι η χρήση της *κοινής* γλώσσας την οποία αφορούν. Οι ελίτ εξασφαλίζουν αυτή τη συλλογικότητα. Α-

ποτελούν τη γλωσσική μας αριστοκρατία. Επωμίζονται συχνά το ρόλο του «υποτιμητή της καθομιλουμένης» και λειτουργούν, όπως εύστοχα επισημαίνει ο W., σαν ένα είδος «γλωσσικής χωροφυλακής». Ίσως όμως η σημαντικότερη λειτουργία της ελίτ δεν είναι τόσο του «χωροφύλακα» ή του «τοποτηρητή»· ο κύριος ρόλος της είναι να εκλογικεύει τις τρέχουσες αντιλήψεις για τη γλώσσα και να τις νομιμοποιεί προσδίδοντας τους το κύρος που τους είναι απαραίτητο για να εξαπλωθούν σε ευρύτερα στρώματα.³ Οι «άνθρωποι των γραμμάτων» ασχολούνται, βέβαια, κυρίως με τις ανάγκες της γραφολέκτου. Οι γλωσσολόγοι ανάμεσά τους ξεχωρίζουν με το κύρος τους που προσδίδει βαρύτητα στις ρυθμιστικές τους επεμβάσεις, ιδιαίτερα όταν γίνονται στο όμοιο της περιγραφικής αμεροληψίας. Ο ιδιαίτερος ρόλος των δημοσιογράφων και των μέσων είναι να δημιουργούν, ευκαιριακά, επικοινωνιακά επεισόδια, «ηθικούς πανικούς», όπως αποκαλούνται από τους επικοινωνιολόγους, γύρω από «γλωσσικά» ζητήματα.⁴ Θα δούμε έτσι συχνά τον τύπο ν' ασχολείται επί εβδομάδες ολόκληρες με τα «ανάρμοστα» ερμηνεύματα στο λεξικό του Μπαμπινιώτη, να «μάχεται» ενάντια στην πρόταση για περιορισμό των γλωσσών εργασίας στα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρόταση Λαμασούρ), με την οποία οι «βάρβαροι» εταίροι μας θέλησαν ν' αποκλείσουν την ένδοξη ελληνική μας γλώσσα, να κατακεραυνώνει τη «λεξιπενία» των νέων, αλλά και τη «χυδαιότητα» των εκφράσεών τους, ν' ασχολείται συνεχώς και αδιαλείπτως με την επισήμανση γλωσσικών «λαθών».

Ο ηθικός πανικός που προκαλείται γύρω από τέτοια ζητήματα δίνει την ευκαιρία στη γλωσσική μας αριστοκρατία να εκφραστεί. Συνήθως οι απόψεις της δεν έχουν λογική συνοχή και τα επιχειρήματά της είναι «κυκλικά», όπως θα τα χαρακτήριζαν ο W. και οι περισσότεροι γλωσσολόγοι. «Κυκλικά» με ποια έννοια; Όταν εντοπίζεται «λάθος», γίνεται επίκληση κάποιου «κανόνα», αλλά ο κανόνας αυτός είναι συνήθως *ad hoc*, ισχύει μόνο αν θεωρήσουμε ότι αυτό που επισημάνθηκε ως λάθος είναι πράγματι τέτοιο. Άλλωστε, συχνά γίνεται επίκληση κάποιου «ιστορικού» κανόνα που ρύθμιζε παλαιότερη γλωσσική χρήση και δεν αφορά πλέον το παρόν της γλώσσας — ενός κανόνα δηλ. που είναι και πάλι, με συγχρονικά κριτήρια, *ad hoc*. Με απλά λόγια, γλωσσικό λάθος είναι αυτό που θεωρείται τέτοιο από αυτούς που θεωρούν εαυτούς γλωσσικά αλάνθαστους. Η ίδια «κυκλικότητα» χαρακτηρίζει τις διαδοσόμενες απόψεις για τη γλώσσα εν γένει. Για τους γλωσσολόγους δεν υπάρχουν φτώχες και πλούσιες γλώσσες, ανώτερες και κατώτερες, πρωτόγονες και πολιτισμένες. Σημασία λοιπόν δεν έχει τόσο γιατί μια γλώσσα θεωρείται «ανώτερη» αλλά από ποιους καλλιεργείται αυτή η αντίληψη και για ποιους λόγους. Αν αφαιρέσουμε από τις αντιλήψεις περί γλωσσικής ανωτερότητας το σκληρό κέλυφος των κοινοτοπιών που τις περιβάλλει, απομένει ένας και μοναδικός λόγος: μια γλώσσα θεωρείται «ανώτερη» γιατί έτσι πιστεύει η εγγράμματη ελίτ αυτής της γλώσσας. Γιατί θεωρείται «ανώτερη» η αγγλική γλώσσα; Διότι — έτσι λέγεται συνήθως — είναι γλώσσα καλλιεργημένη, μπορεί να εκφράσει τα πάντα, αφού έχει δανειστεί λεξιλόγιο από πολλές γλώσσες, μιλιέται παγκοσμίως, έχει «απλή και λογική γραμματική» (όπως πίστευαν κάποτε για τη γαλλική), προσφέρεται για απλές και σαφείς διατυπώσεις. Και γιατί θεωρείται «ανώτερη» η ελληνική γλώσσα; Διότι — έτσι λέγεται συνήθως — η ελλη-

³ Για τον νομιμοποιητικό ρόλο των διαφόρων ελίτ βλ. G. Thomas, *Linguistic Purism*, London: Longman, 1991· βλ. επίσης Δελβερούδη & Μοσχονά, *ό.π.*, σ. 82. Ο Wardhaugh σημειώνει ότι οι κινδυνολόγοι επικαλούνται συχνά τη «λογική» — και την ηθική — μάλλον παρά τη γραμματική. Γι' αυτούς η διδασκαλία της γραμματικής είναι ένα είδος ηθικής διδασκαλίας.

⁴ Σχετικά με τον «ηθικό πανικό» για τη γλώσσα αλλά και τη σημασία ποικίλων γλωσσικών αξιολογήσεων βλ. το εξαιρετο βιβλίο της D. Cameron, *Verbal Hygiene*, London: Routledge, 1995, ιδιαίτερα το κεφ. 3.

νική έχει μεγάλη ιστορία, χρησιμοποιήθηκε πρώτη για να εκφράσει αφηρημένες φιλοσοφικές έννοιες, έχει — αυτή κυρίως — «λογική γραμματική», «είναι ωραία και πλούσια». Κοινοτοπίες, θα πει κανείς, αλλά ενίοτε διατυπώνονται με όχι και τόσο κοινότοπο τρόπο. Να πώς μιλάει ο Οδ. Ελύτης για την ελληνική ορθογραφία και γραμματική:

«Η πολυαιώνια παρουσία του ελληνισμού πάνω στα δώθε ή εκείθε του Αιγαίου χώματα έφτασε να καθιερώσει μιαν ορθογραφία, όπου το κάθε ωμέγα, το κάθε ύψιλον, η κάθε οξεία, η κάθε υπογεγραμμένη δεν είναι παρά ένας κολπίσκος, μια κατωφέρεια, μια κάθετη βράχου πάνω σε μια καμπύλη πρύμνας πλεούμενου, κυματιστοί αμπελώνες, υπέρθυρα εκκλησιών... [Η ελληνική] είναι μια γλώσσα με πολύ αυστηρή γραμματική, που την έφκιασε μόνος του ο λαός, από την εποχή που δεν πήγαινε ακόμη σχολείο. Και την τήρησε με θρησκευτική προσήλωση κι αντοχή αξιοθαύμαστη μέσα στις πιο δυσμενείς εκατονταετίες.»

Τι μπορεί ν' αντιτάξει κανείς σε τέτοιες απόψεις; Τίποτα. Θα μπορούσε βέβαια να ισχυριστεί, όπως το επιχειρεί ο Wardhaugh σε σχέση με παρόμοιες απόψεις για τα αγγλικά, ότι ο Ελύτης ταυτίζει γλώσσα και γραφή, ότι δίνει υπερβολική έμφαση στην ιστορία της γλώσσας, ότι κάθε γραμματική, οποιασδήποτε γλώσσας, είναι «αυστηρή», αλλιώς δεν θα υπήρχε επικοινωνία, ότι κάθε λαός «φτιάχνει μόνος του» τη γλώσσα του και κάθε γλώσσα έχει ιστορία, «τι μεγάλη τι μικρή», ότι η ορθογραφία τέλος πάντων δεν ρυθμίζεται από το λαό. Και λοιπόν; Η ισχύς του «επιχειρήματος» του Ελύτη βρίσκεται αλλού και μένει, φοβούμαι, ανεπηρέαστη από «λογικά» αντεπιχειρήματα. Η διατύπωση του ποιητή είναι ισχυρή ακριβώς επειδή *δεν αποτελεί επιχείρημα*. Αντλεί τη δύναμη της όχι από τη λογική αλλά από τις ποιητικές εικόνες που επικαλείται. Αντλεί επίσης τη δύναμή της από την ομοθυμία όσων αποδέχονται αυτές τις ποιητικές μεταφορές σε σχέση με τη γραμματική και την ορθογραφία. Και βέβαια, εμμέσως, αντλεί τη δύναμή της από το γεγονός ότι τις απόψεις αυτές τις εκφράζει ο ίδιος ο Ελύτης, ένα καταξιωμένο και «απρόσβλητο» μέλος της πνευματικής μας ελίτ. Η «κυκλικότητα» λοιπόν, ο ταυτολογικός χαρακτήρας παρόμοιων επιχειρημάτων, δεν μπορούν να θεωρούνται τυχαία. Στην πραγματικότητα η κυκλικότητα ορίζει την ίδια τη συνθήκη ένταξης στην ελίτ: διότι για να ενταχθείς στην ελίτ πρέπει να επιδεικνύεις τη συμπεριφορά του «γλωσσικά μορφωμένου» και για να θεωρείσαι «γλωσσικά μορφωμένος» πρέπει να δέχεσαι τις προδιαγραφές που η ελίτ έχει θέσει, δηλ. να έχεις ενταχθεί σ' αυτήν.

Οι γλωσσολόγοι, μας λέει ο W., δεν ασχολούνται συνήθως μ' αυτές τις μυθολογικές αντιλήψεις για τη γλώσσα.⁵ Τις θεωρούν εκ προοιμίου παράλογες — «αντιεπιστημονικές» — και πιστεύουν ότι είναι μάταιη κάθε προσπάθεια ανασκευής τους. Ίσως η αδυναμία του βιβλίου του W. έγκειται στο ότι ασχολείται υπερβολικά με τη λογική ανασκευή αυτών των απόψεων, λησμονώντας ακριβώς ότι «είναι μέρος του πολιτισμού μας» δεν συγκροτούν επιχειρήματα αλλά *μυθολογίες* που παρουσιάζονται ως *γνωστικές και πολιτισμικές συμβάσεις*, ως αυτονόητες και αδιαμφι-

⁵ Βλ. όμως το κλασικό στο είδος του βιβλίο της Marina Yaguello, *Catalogue des idées reçues sur la langue*, Paris: Seuil, 1988. Βλ. επίσης L. Bauer & P. Trudgill, επιμ., *Language Myths*, Harmondsworth: Penguin Books, όπου 21+1 γλωσσολόγοι αναλαμβάνουν να καταρρίψουν 21 «γλωσσικούς μύθους», όπως: «τα Ιταλικά είναι ωραία και τα Γερμανικά άσχημα», «τα Γαλλικά είναι λογική γλώσσα», «οι νέοι ούτε γράφουν ούτε μιλάνε σωστά πια» κ.λπ. Οι επιμελητές του τόμου επισημαίνουν και αυτοί την αποτυχία των γλωσσολόγων να «πληροφορήσουν» το ευρύτερο κοινό για γλωσσικά θέματα: επισημαίνουν επίσης ότι οι μύθοι για τη γλώσσα αποτελούν πάντως «μέρος του πολιτισμού μας» — του αγγλοαμερικανικού ή του ευρύτερου, δεν διευκρινίζεται.

σβήτητες παραδοχές για τη «φύση» της γλώσσας — και ως τέτοιες αποκτούν χαρακτηριστικά δεσμευτικό. Είδαμε ότι είναι καθοριστικός ο ρόλος των ελίτ στη δημιουργία αυτής της ευρύτερης δέσμευσης. Η πνευματική ελίτ, κατά κάποιο τρόπο, εκβιάζει τη δέσμευσή μας επικαλούμενη αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάζουμε *σύνδρομο της αναρχίας*: αν οι «κανόνες» δεν δεσμεύουν τους πάντες, η γλωσσική χρήση θα καταντήσει άναρχη. «Δεν μπορεί ο καθένας να γράφει — και να μιλά — όπως θέλει»: αυτό είναι το σύνθημα κάθε ρυθμιστικής παρέμβασης στη γλώσσα.

Ο W. δείχνει πολύ πειστικά ότι οι ρυθμιστικές επεμβάσεις στη γλώσσα ανταποκρίνονται σ' ένα «μεγάλο ψεύδος». Η γλωσσική χρήση δεν μπορεί να είναι άναρχη διότι υπακούει σε γραμματικούς κανόνες *έτσι κι αλλιώς*, υπακούει μάλιστα σε κανόνες τους οποίους οι ρυθμιστικές επεμβάσεις συνήθως παραγνωρίζουν· και δεν μπορεί να είναι άναρχη η γλωσσική χρήση διότι εκπληρώνει *στοιχειώδεις* επικοινωνιακές ανάγκες, τις οποίες ακριβώς υπηρετούν οι γραμματικοί κανόνες. Φοβούμαι όμως ότι ο W. αδυνατεί να δει ότι οι ρυθμιστικές επεμβάσεις ανταποκρίνονται επίσης και σε μια «μεγάλη αλήθεια». Ανταποκρίνονται ακριβώς στις πολιτισμικές μας δεσμεύσεις. Η κοινή ή πρότυπη γλώσσα κατασκευάζεται — και άρα υπόκειται σε ρύθμιση εξ ορισμού — ακριβώς για να γράφουν — και να μιλούν — όλοι «με τον ίδιο τρόπο», ακολουθώντας δηλαδή τις ίδιες συμβάσεις. Δεν χρειάζεται να τονίσουμε τη χρησιμότητα αυτών των συμβάσεων στο *δημόσιο* βίο μιας γλώσσας, στην εκπαίδευση και τη διοίκηση, όπου ο γραπτός λόγος ενίοτε αποκτά προβάδισμα έναντι του προφορικού, όπως δεν χρειάζεται να τονίσουμε τις αφόρητες πιέσεις που, μέσω της καθιέρωσης τέτοιων συμβάσεων, ασκούνται στα προφορικά ιδιώματα, στις διαλέκτους και κοινωνιολέκτους μιας γλώσσας. Κάθε κοινή ή πρότυπη γλώσσα περιβάλλεται από μυθολογίες που της εξασφαλίζουν τη συνεκτικότητα και την αποδοχή που χρειάζεται, γιατί κάθε κοινή γλώσσα είναι ταυτόχρονα γλώσσα και ιδεώδες. Τα «συγκριτικά πλεονεκτήματα» αυτών των μυθολογιών είναι άλλωστε περιορισμένα· η μυθολογία της αγγλικής ελάχιστα διαφέρει, ως προς τις υπόρητες παραδοχές της, από τη μυθολογία της ελληνικής ή και οποιασδήποτε γλώσσας έχει υποστεί τη διαδικασία της τυποποίησης. Η γλωσσική μυθολογία την οποία εκθέτει ο W. είναι μυθολογία όλων, λίγο πολύ, των δυτικών γλωσσών, είναι μυθολογία του πολιτισμού μας. Είναι η κοινότοπη μυθολογία της κοινής γλώσσας.

Και όπως με καθε τι στη γλώσσα, η μόνη συνθήκη που πρέπει να εξασφαλίζουν τα γλωσσικά πρότυπα και οι μυθολογίες που τα περιβάλλουν είναι να γίνονται αποδεκτά.